

DIONÍSZIOSZ SZOLOMÓSZ

A zákinthoszi asszony

**SZABÓ KÁLMÁN FORDÍTÁSA,
KÍSÉRŐ TANULMÁNYÁVAL**

BUDAPEST

Z-füzetek/20

**A sorozatot szerkeszti
SIMOR ANDRÁS**

**Fedélterv és tipográfia
JORDÁN GUSZTÁV**

Készült a Magyar–görög Baráti Társaság támogatásával

© Szabó Kálmán jogutóda, Caruha Vangelió

„Az évek múlásával sem csökken a mű mondanivalójának ereje s általános érvénye, hiszen túl a nemzeti ügy aktualitásán, bármilyen igaz ügyön nem segíteni annak, aki képes lenne rá, s akkor, amikor tehetné, tragikus vétség.” Szabó Kálmán szerint ez A zakinthoszi asszony üzenete, s én, a hitestársa, tágabb értelemben véve, a fülemben hallom zengeni akkor is, amikor kimondom: „és bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek”, s magam előtt látom Őt a kórházi ágyon magára hagyottan, orvos nélkül több órán át, mint ahogy hallom a rendreutasító orvoshangot is. És a gondolatmenet visszafelé fordul, 1981 nyarára, amikor csak az isteni gondviselés és néhány kiváló orvos gyógyító szándéka tarthatta meg életben. Az 1981 júliusában, az athéni magyar követségen történt „balesetéről” nehéz beszélni. Bizonyos távlatok szükségesek ahhoz, hogy objektíven lássuk az eseményeket, azok előzményeivel és következményeivel együtt. Most még nagyon fáj. Túl közel van ennek az évtizednek minden szenvedése és apró öröme. Fájdalom és öröm, szenvedés és szenvedély, és maga a küzdés. Nemcsak a puszta életben maradásért. Hárosz nem félelmetes. Csak cselhez ne folyamodjon. Hanem kitartani, amíg van dolgunk, mondanivalónk és értelme életünknek. Ezért is dolgozott annyit, mint három egészséges ember együttléve. Ilyen elvek alapján (s milyen siralmas körülmények között!) fordította le 1982 nyarán (két hemodialízis között) A zakinthoszi asszonyt, s megírta hozzá a tanulmányt, amely megjelent a Filológiai Közlönyben, 1983-ban. A tanulmányt a filológus Szabó Kálmán ars poeticájának is tekinthetjük.

Letölthető:

[\[PDF formátumban \]](#) [\[EPUB formátumban \]](#)

***In memoriam
Szabó Kálmán
(1940-1990)***

„Az évek múlásával sem csökken a mű mondanivalójának ereje s általános érvénye, hiszen túl a nemzeti ügy aktualitásán, bármilyen igaz ügyön nem segíteni annak, aki

képes lenne rá, s akkor, amikor tehetné, tragikus vétség.” Szabó Kálmán szerint ez A zákinthoszi asszony üzenete, s én, a hitestársa, tágabb értelemben véve, a fülemben hallom zengeni akkor is, amikor kimondom: „és bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek”, s magam előtt látom Őt a kórházi ágyon magára hagyottan, orvos nélkül több órán át, mint ahogy hallom a rendreutasító orvoshangot is. És a gondolatmenet visszafelé fordul, 1981 nyarára, amikor csak az isteni gondviselés és néhány kiváló orvos gyógyító szándéka tarthatta meg életben. Az 1981 júliusában, az athéni magyar követségen történt „balesetéről” nehéz beszélni. Bizonyos távlatok szükségesek ahhoz, hogy objektíven lássuk az eseményeket, azok előzményeivel és következményeivel együtt. Most még nagyon fáj. Túl közel van ennek az évtizednek minden szenvedése és apró öröme. Fájdalom és öröm, szenvedés és szenvedély, és maga a küzdés. Nemcsak a pusztán életben maradásért. Hárosz nem félelmetes. Csak cselhez ne folyamodjon. Hanem kitartani, amíg van dolgunk, mondanivalónk és értelme életünknek. Ezért is dolgozott annyit, mint három egészséges ember együttvéve. Ilyen elvek alapján (s milyen siralmas körülmények között!) fordította le 1982 nyarán (két hemodialízis között) A zákinthoszi asszonyt, s megírta hozzá a tanulmányt, amely megjelent a Filológiai Közönyben, 1983-ban. A tanulmányt a filológus Szabó Kálmán ars poeticájának is tekinthetjük.

1990 júliusában tartotta volna a pátraszi költői szimpozionon a fő referátumot Szolomószról és a görög poémáról. Tavasszal aggasztónak tartotta, hogy a tanítás mellett nem tud olyan intenzitással dolgozni, mint régen. És boldog volt, amikor kikerült az intenzívről a belgyógyászati osztályra, mert újra nekiláthatott volna a munkának. Hiszen, amióta ismertük egymást, a szívébe zárta Görögországot (ama másik ügyet), s érezte, hogy megpezsödül benne valami nagyszerű dolog, és boldoggá tette. Egészen május 8-ig. Amikor:

„Megirigyelte Hárosz őt, messziről lesbe állott,
és megsebezte a szívét, s elorozta a lelkét.”

Caruha Vangelió

A zákinthoszi asszony

I. FEJEZET **A SZERZETES ELSZOMORODIK**

1. Én, Dionísziosz szerzetes, a Szent Lípiosz kápolna lakója, írásba szándékozván foglalni mindazt, amin elmélkedtem, ekképpen szólok:

2. Épp hazafelé tartottam a Szent Dioníziosz kolostorból, ahová azért mentem, hogy bizonyos lelki ügyekről váltsak szót az egyik szerzetessel.
3. És nyár volt, és az idő múlását mutatták a zavarossá váló vizek, és már a Három Kúthoz értem, és körös-körül csupa locspocs volt, mivelhogy oda jártak vizet meríteni az asszonyok.
4. Megálltam akkor a Három Kút közül az egyiknél, és kezemet a kút kávájára támasztva lehajoltam és belenéztem, milyen magasan áll a víz szintje.
5. És láttam, hogy félig teli s így szólottam: „Dicsőség az Úrnak!
6. Édes a felfrissülés, amelyet nyújt a nyár hevében az ember szívének, hatalmasak az ő cselekedetei és nagy az ember háládatossága.”
7. És az igaz emberek vajon hányan vannak a Szentírás szerint? És amiközben ezen elmélkedtem, szemem a két kezemen akadt meg, amely még mindig a kút kávájára támaszkodott.
8. S meg szándékozván számlálni ujjaimon az igazakat, felemeltem a bal kezemet a kút kávájáról, és a jobb kezem ujjaira pillantva így szólottam: „Vajon nem sok-e ez?”
9. És összevetvén az igazak számát, akiket ismertem, az öt ujjammal, úgy találtam, hogy a kisujjamra semmi szükség, ezért behajlítottam a tenyerem és a kút kávája közé.
10. És csak álltam soká és rámeredtem a négy ujjamra és elfogott az indulat, mivel éreztem, hogy még egy ujjamat be kell hajlítanom, ekképpen került a gyűrűsujj is a kisujj mellé.
11. Így hát már csak három ujjam maradt a kút káváján és dobolt a kövön, hogy netán eszembe jusson három igaz ember neve.
12. Ámde egész bensőm remegni kezdett, mint a tenger, amely nem nyugszik el soha,
13. felemeltem árván maradt három ujjamat és keresztet vetettem.
14. Ezután meg szándékozván számlálni a hamisakat, egyik kezemet a kámzsám zsebébe dugtam, a másikat az övembe, mivel megéreztem, jaj, hogy semmi szükség az ujjaimra.
15. És egészen elaléltam az ő nagy számuktól, mégis megvigasztalt, hogy mindegyikükben találtam valami jót is. És akkor rémítő gúnykacajt hallottam s a kút fenekén két hatalmas szarvat vettem észre.
16. S eszembe jutott nyomban valamennyiük közül leginkább a zákinthoszi asszony, aki kedvét leli abban, hogy másoknak ártson, s mind szavával, mind tetteivel halálos ellensége a nemzetnek.
17. S azon tűnődvén, hogy vajon lelke mélyén, amelyben sátáni gonoszság lakozik, akad-e halovány nyoma bármiféle jóakaratnak,
18. csak álltam és töprengtem, amíg csak fel nem tekintettem a magasba s kezem kitérve az égnek, így szólottam: „Én Istenem, tudom, hogy hiábavaló sószemcsét keresnem a tűző nap hevében.”
19. És észrevettem, hogy fejem fölött kigyúltak a csillagok, s megpillantottam a Göncölszekeretet, amely megnyugvással töltötte el a szívem.
20. Sietősre fogtam az utat a Szent Lípiosz kápolna felé, mivel ráébredtem, hogy haszontalanul mulattam el az időt, s még mindig nem kezdtem bele a zákinthoszi asszony viselt dolgainak megírásába.
21. És akkor egy tucat rühes kutya eredt a nyomomba,

22. ámde nem akartam elrugdosni őket az útból, mivelhogy undor fogéi a rüh és a vér láttán, s úgy látszik, ezt a kutyák is megérezték,
23. ekképpen egyre közelebb merészkedtek, amíg csak le nem hajoltam, úgy téve, mintha követ akarnék keresni, hogy elűzzem őket,
24. s akkor elmaradtak mellőlem, és a gonosz rühes kutyák egymásra kezdtek vicsorogni s kis idő múlva veszettül tépték-marták egymást.
25. Ámde az egyik rühes kutya gazdája valóban követ hajított közénk,
26. s noha az én fejemet, Dioníziosz szerzetesét vette célba, nem találta el, mivel a nagy lendülettől, amellyel elhajította a követ, megszedült és a földre bukott.
27. így érkeztem haza cellámba, a Szent Lípiosz kápolnába, vigaszt lelve a mezők illatában, az édes víz frissességében, és a csillagos ég szépségében, amely úgy borult a fejem fölé, miként a baldachin a Feltámadás ünnepén.

II. FEJEZET

A ZÁKINTHOSZI ASSZONY

1. Ez az asszony kicsiny és beteges testű volt.
2. Keble telistele piócacsípések nyomaival, mivelhogy hektikás volt, fonnyadt mellei lelógtak, mint két kiürülőfélben levő dohányzacskó.
3. S ez a kicsiny test mégis fürgén térült-fordult, habár inai immár jócskán megereszkedtek.
4. Rücskös képe hasonlatos a kaptafához, s hét mérföldet járt be az ember szeme az állától a fejbúbjáig,
5. amelyen hatalmas konty éktelenkedett, közepén egy nagy fésűvel.
6. S aki csak közelebről megnézte magának, észrevehette, hogy a feje a testének jó egynegyedét teszi ki.
7. Riasztóan ványadt arcbőre hol megélénkült, hol halálsápadttá vált, többnyire azonban iszonyú hervadt volt.
8. S valahányszor hamis szóra nyílt irdatlan nagy szája, látni lehetett lyukas alsó kicsi metszőfogait, míg nagy felső kapafogai fehérebbek voltak még a hónál is.
9. És bár még fiatal volt, a halántéka, a homloka, a szemöldöke és az arca igen csak vénasszonyra vallott,
10. igazi vénasszonyra, különösen amikor valami gonoszságot forgatva a fejében, jobb öklére támasztotta állát.
11. S ez a vénasszonyos tekintet tüstént megélénkült, amint felcsillant fekete szempárja, s az egyik szeme kissé bandzsított,
12. miközben ide-oda forgatta, mindenhol gáncsot keresvén, s ott is találván, ahol nem is akadt kivetnivaló.
13. S ekkor valami megvillant a tekintetében, olyannyira, hogy az ember azt hihette, épp most csillapodott le eszelős indulata, vagy abban a pillanatban kezd újra erőt venni rajta.
14. Íme, ilyen volt az ő gonosz és bűnös lelkének hajléka.
15. És az ő gonoszsága áradt belőle akkor is, ha szóra nyitotta száját, s akkor is, ha

hallgatott.

16. És amikor rágalmakat suttogott mások fülébe, olyan volt az ő suttogása, valamint a gyékény zizzenése a besurranó tolvaj lába alatt.
17. És amikor fennhangon szólt, mélységesen hamis volt az ő beszéde.
18. S bár amikor nem látta senki, s belenézett a tükörbe, ostobán vihogott, majd hirtelen sírva fakadt,
19. mégis azt tartotta magáról, hogy ő a Hétsziget legeslegszebb asszonya.
20. És biztosabban választott el hites társat a hites társtól, testvért a testvértől, mint maga Hárosz.
21. És amikor álmában megpillantotta húga szép testét, olyan félelem fogta el, hogy felébredt.
22. Az irigység, a gyűlölet, a gyanakvás, a hazugság tette undorítóvá és oly elviselhetetlenné,
23. mint amilyen az ostoba és koszos utcagyerekek zshivajgása, amikor nagy ünnepeken úgy rázzák a csengettyűt végig az utcán, hogy szinte belebolondul az ember.
24. Ámde ha más asszonyt szapulhatott, maradék szemérme is elillant és valósággal tűzbe jött,
25. és egyszerre kisimult az arca, s látszott, hogy elégedett, mivel lesz mire örömmel visszagondolnia.
26. A tettlegességtől jóllehet tartózkodott, ámde ha fülébe jutott, hogy valaki csúnyának nevezte, sebet ejtvén az hívságán, oly méregbe gurult, hogy a végén már képtelen volt uralkodni bűnös indulatain.

III. FEJEZET

A MESZOLÓNGI ASSZONYOK ADOMÁNYT GYŰJTENEK A SZIGETEN

1. És történt azokban a napokban, hogy a törökök Meszolóngit ostromolták, és gyakorta naphosszat és nemritkán éjjelente is rengett a föld Zákinthoszon, miközben odaát szakadatlanul dörgött az ágyú.
2. S akkoriban néhány meszolóngi asszony járta a vidéket, hogy adományt gyűjtsön férjeiknek, fiaiknak, fivéreiknek, akik harcban álltak.
3. Eleinte restelltek nyilvánosan mutatkozni az idevalósiak előtt, ezért megvárták, amíg besötétedik, csak azután tárták ki karjukat esdekelve, mivelhogy nem szoktak ilyesmit tenni soha még,
4. hiszen egykor nekik is voltak cselédek, mezőik, kecskéik, barmaik és juhaik.
5. Később azonban sietősebbre fogták a dolgot, s türelmetlenül várták, mikor megy le a nap, hogy elinduljanak.
6. Ám amikor egyre nagyobb lett a szükség, észrevették az emberek, hogy magukat nem kímélve igyekeznek az útkereszteződések, a közterek, házak, az udvarházak és a cselédszállások, a templomok, a kápolnák felé,
7. hogy pénzt gyűjtsenek és kötszert a sebesült harcosoknak.

8. És senki sem mondott nekik nemet, mert ezeket az asszonyokat a meszolóngi ágyúszó kísérte útkon, miközben lábuk alatt rengett a föld.
9. S még a koldusszegények is elővették akkor féltve őrzött obulusaikat, s odaadták keresztet vetve s könnyes szemmel fordulva Meszolóngi felé.

IV. FEJEZET

A ZÁKINTHOSZI ASSZONYNAK DOLGA VAN

1. Eközben a zákinthoszi asszony a térdére ültetvén babusgatni kezdte a kislányát.
2. Előbb azonban hátrafésülte a haját ez az ostoba nőszemély, mivel nagy nyugtalanságában kibomlott a hajfonata, s megcsókolván a kislány orcáját, így szólott hozzá:
3. „Szemem fénye, lelkecském, légy jó kislány, s majd férjhez mégy, ide-odajárunk, világot látunk, együtt ülünk az ablakba és olvassuk a Szentírást és az Ezeregyéjszakát.”
4. S miután megsimogatta és megcsókolta a szemét és a száját, odaültette egy zsámolyra és így folytatta: „Nesze, itt egy kis tükör, nézd meg magad benne, milyen szép vagy s mennyire hasonlítasz hozzám.”
5. És a kislány, aki nem szokott hozzá a babusgatáshoz, megnyugodott és elpityeredett örömeiben.
6. S akkor lábdobogás zaja verte fel a házat, s már egyre közelebből hallatszott.
7. Földbe gyökerezett a zákinthoszi asszony lába s orrcimpái szimatolni kezdtek valamit, mialatt, még mindig ültében, az ajtó felé fordult.
8. És máris megjelentek előtte a meszolóngi asszonyok. Jobb kezüket a keblükre szorították s meghajoltak, amint illik, majd némán és mozdulatlanul megálltak.
9. „Hát így vagyunk! Nos, mi szél hozott ide benneteket? Farsangi multság? Mit parancsolnak az asszonyok? Olyan nagy zajt csaptatok a báli cipellőitekkel, hogy már-már azt hinné az ember lánya, tán ti fogtok itt dirigálni.”
10. Valahányan csak voltak, némán és mozdulatlanul álltak, egyikük azonban ezt felelte: „Bizonyára igazad van. Ez a te hazád és a te házad, mi pedig idegenek vagyunk itt, akiknek hordd-elmagad a nevük.”
11. A zákinthoszi asszony azonban közbevágott és így folytatta: „Lám-lám, tanítóné asszonyság, mindent elveszítettetek, de amint hallom, fullánkos nyelvetek az megmaradt.
12. Azt mondtad, ez az én hazám és az én házam? Talán bizony kegyednek nem volt háza és hazája?
13. Mi bajotok volt a törökkel, mi szükségét láttatok az ő uralma alatt? Tán nem volt betevő falatotok, nem volt cselédetek, kertetek, gazdagságotok? Istenemre mondom, több kincsetek volt, mint amennyim van nekem.
14. Tanácsoltam én valaha, hogy támadjatok a törökre, hogy most idejárjatok kéregetni és szitkozódni?
15. Ugyan már! Hősködni, azt tudtok. Nő létetekre elkezdtek háborúskodni (mondhatom, szép kis dolog alsószoknyában puskával kujtorogni, sőt, urambocsá', nadrágot húzni!). Különben valamicskét elértetek, mivelhogy magatokra uszított-

tátok ezt a sok szerencsétlen török legényt.

16. Mit gondoltatok, tán ölbe tett kézzel figyelik majd a ti nagy árulásotokat? Vagy az Isten akarata volt? Hát nem őt káromoltátok így cselekedvén éjt nappallá téve?
17. Olyan dolog ez, mintha én hajnalok hajnalán kést döfnék a hites uram torkába.
18. Most viszont, hogy látjátok, milyen rosszul áll a szénátok, rám akartok löcsölni minden terhet.
19. Ámde hiábavaló a ti fáradságotok, jóasszony. Holnap elesik Meszolóngi, majd jönnek a királyok és rendet csinálnak ebben az ostoba Görögországban, bennük van minden reménységem,
20. s akik megmaradnak a végpusztulásban, majd idetolják a képüket Zákinthoszra, hogy etessük-itassuk őket, s ha jóllaktak, még bántatlanul szidalmazhassanak is bennünket.”
21. így szólván elcsendesedett egy pillanatra és haragosan nézett farkasszemet a meszolóngi asszonyokkal.
22. „Ezt mondom én nektek, ezt tudom mondani, tetszik, avagy nem tetszik. És most mire vártok? Tán csak nem esett jól a szíveteknek, amit mondtam?
23. Nektek most már az marad a sorsotok, hogy egy karéj kenyérért álljatok ki kéregetni az útszélre. Szó, ami szó, azt hiszem, jó lecke ez minden szégyentelen teremtés számára.
24. Nekem azonban dolgom van. Hallottátok, dolgom van!” És ekképp kiáltozván egyáltalán nem látszott töpörödött eszelős vénasszonynak, hanem teljesen épelméjűnek,
25. miközben tetőtől talpig elöntötte a méreg, s alig hogy ültő helyéből felpattant, tekintete lángba borult, és az ép szemével is bandzsítani kezdett, s bandzsa szeme pedig vitustáncot járt. S egyszeriben viaszsápadt lett, mintha halotti maszk borította volna be az arcát, amelyet számos festőnk portréin láthat az ember.
26. S aki csak megfigyelte, miképp nyeri vissza eredeti arcszínét, azt gondolta magában: bizonyára az ördög kísértette meg őt, azután maga is megbánván, amit tett, sietve új szállást keresett magának, mivelhogy annyira utálatos volt ez az asszony az emberek előtt, hogy már néki sem kellett.
27. És a kislánya is felsikoltott, amikor ilyennek látta, és a cselédek menten megfélemedtek az ő nyomorúságukról, a meszolóngi asszonyok pedig nesztelenül elindultak lefelé a lépcsőn.
28. Ekkor a zakinthoszi asszony tenyerét a szívére szorítva felnyögött és így jaj dúlt fel:
29. „Teremtőm, hogy ver a szívem! Jaj, Istenem, miért adtál ilyen jó szívet?
30. Teljesen megőrjítettek ezek a ribancok! Minden asszony ribanc ezen a világon.
31. De te, édes lányom, nem leszel ribanc, mint a drágalátos húgom, s valahány asszony csak van ezen a vidéken!
32. Akkor inkább nyeljen el a sír! De mit beszélek, szemem fénye, hogy úgy megijedtél? Gyere vissza, ülj vissza szépen a zsámolyra és el ne mozdulj innen, különben visszajönnek ezek a boszorkányok és megesznek.”
33. És a cselédek sietve elhúzódtak a konyhába, s nem is várták meg úrnőjük utasítását, és ott miről is szólhattak volna másról, mint az ő nagy nyomorúságukról?
34. És akkor az asszony bement az ő ágyasházába.

35. És kis idő múlva meghallottam, hogy kissé megreccsen az ágy deszkája s azután egyre sebesebben recseg-ropog, miközben lihegések és nyögések hallatszottak,
36. amiképpen fel-felnyögnek kínjukban a boldogtalan teherhordók, amikor már alig bírják elviselni a vállukra nehezedő iszonyú súlyt.
37. És eltávoztam akkor eme botránykő színhelyéről én, Dioníziosz szerzetes. És amikor kiléptem a ház ajtaján, csaknem beleütköztem az asszony hites társába, aki épp hazafelé tartott.

V. FEJEZET

A MESZOLÓNGI ASSZONYOK NYOMÁBAN

1. És a meszolóngi asszonyok nyomába eredtem, akik letelepedtek a tengerpartra, s én közvetlen közelükben megálltam és egy kerítésen át figyeltem őket.
2. És egyenként fogták, amit gyűjtöttek, és egy kupacba szórták.
3. És az egyik asszony karját kitárva leguggolt a víz partjára s mintegy megsimogatva a tenger tükrét, így kiáltott fel: „Nővéreim,
4. nem érzitek, hogy reng a föld, mint tán még soha? Most győz vagy bukik el Meszolóngi.”
5. S ekkor odébb mentem, és észrevettem a templom mögött egy anyókat, aki apró gyertyákat állított a fűcsomó kellős közepébe s tömjént égetett, és a gyertyák lángra lobbantak a zöld fűcsomóban, és a tömjénfüst egyre csak szállt fölfelé.
6. Ezalatt az anyóka kiemelte a fűcsomót a tömjén közül és sírva fakadt, és fogatlan szája meg-megremegett, amint az ég felé fohászzkodott.
7. S nem láttam már attól fogva sem várat, sem ostromgyűrűt, sem tónak, sem tengernek tükrét, sem a földet, amelyen álltam, sem az eget, sem az ostromlókat, sem az ostromlottakat, s minden mozdulatukat, s mindent ezen a világon beborított a füst és korom.
8. Szemem és karom égnek emeltem, hogy tiszta szívből fohászkodjam, amikor a füstből kirajzolódott az égen egy nőalak, kezében lanttal.
9. Meghökkenően csodáltam meg ruháját, amely sötét volt, mint a sebzett nyúii vére, s a szemét stb., mialatt a nőalak megállt a füstben, végigtekintett a csatamezón, s az égre lövellő lángok ezernyi szikrája azon nyomban elhamvadt, amint az ő ruháját érintette.
10. Megpendítette a lantot és énekelni kezdett:

Napsugár hol rezdül,
pirkadattól talpon
ott találsz: megpendül
az én igaz lantom,
míg felhág az égre,
s míg lehull a mélybe.

11. S mihelyt bevégezte a dalt az Istennő, tüstént láthatatlanná vált, és az én bensőm megszesketett, s úgy éreztem, hogy megsiketültem és megvakultam.
12. És kis idő múlva észrevettem, hogy ott áll előttem az anyóka, és így szól hozzám:

„Dicsőség az Úrnak, szentéletű szerzetes, már-már azt hittem, hogy valami bajod történt. Szólongattalak, meg is ráztalak, de te se nem láttál, se nem hallottál, csak az égre bámultál, mialatt a föld úgy táncolt a lábad alatt, mint az edényben a felforrt víz. És csak most hagyta abba, amikor csonkig égtek a gyertyák és elszállt a tömjénfüst. Vajon győztek-e a mieink?”

13. És útnak eredtem akkor Hároszt hordozva a szívemben. És az anyóka, miután kezet csókolt, már meg is bánta, hogy így tett s ekképpen szólott: „Milyen hideg a te kezed!”

VI. FEJEZET

A JELENNÉ VÁLÓ JÖVENDŐ

A GONOSZTETT MÉLTÓ VÉGE

1. És körülnéztem s miután semmit sem láttam, így szóltam:
2. „Az Úr nem akarja, hogy többet lássak.” És elindultam akkor hazafelé, hátat fordítva annak, amit eleddig láttam, a Szent Lípiosz kápolna irányában.
3. Észrevettem azonban, hogy reszketni kezd a föld a lábam alatt, s egyre sebesebb és fényesebb villámok cikáznak át az égen. És ugyancsak megrémültem, hiszen jócskán éjfél körül járhatott már az idő.
4. Olyan sűrű volt a sötét, hogy a kezemet előre tartva kezdtem el tapogatózni, miként a szeme világát vesztett ember.
5. S hirtelen egy tükör előtt álltam, mögötte pedig egy fal magasodott. És a tükör egy ágyasház mennyezetéig ért.
6. És egy éles és határozott hang reszkettette meg a dobhártyámat, ekképpen szólván:
7. „Ó, Dioníziosz szerzetes, most a jövődjé jelenné válik. Légy türelemmel s meglátod Isten bosszúját.”
8. És egy másik hang ugyanezeket a szavakat dadogta utána.
9. Öregember hangja volt ez a második hang, aki már halott volt, s akit személyesen ismertem életében. S ugyancsak elcsodálkoztam, mert először hallottam halott ember lelkét dadogni. Azután felmorajlott egy harmadik hang is, amely olyan volt, mint nádas zúgása, emberi szó azonban nem hallatszott.
10. S felnéztem a magasba, hogy kiderítsem, vajon honnan jönnek ezek a különös hangok, nem látszott azonban semmi más, csak két hosszú vastag kampó a falon, amelyekhez hozzátámasztották a hatalmas tükröt.
11. És nagyot sóhajtottam, mint az ember, amikor rájön, hogy rászédtek, s ezalatt olyan szag csapta meg az orrom, mint amilyent a frissen felravatalozott tetem bocsát ki magából.
12. Megfordultam, körülnéztem és megláttam.
13. Megláttam a tükörrel szemben a szoba szélén egy ágyat, s az ágy mellett egy mécses. És első pillanatra úgy látszott, hogy az ágy üres, csak fölötte zümmög egyetlen nagy körtáncot járva egy csapat légy.
14. És a párnán megpillantottam egy hihetetlenül picinyre zsugorodott fejet, amely sok szigetlakó kebléhez és karjához hasonlatosan tele volt túsúrások nyomaival.
15. S akkor így szóltam magamban: „Az Úr rendelése ez a látvány, az ő szent

akaratának jele.”

16. S nyomban hevesen imádkozni kezdtem, világosítsa meg az én elmém, hogy megérthessem ezt a jelet, így közeledtem lassan az ágyhoz.
17. És valami megrezdült akkor a piszkos, véres, összehányt takaró alatt.
18. S még jobban odafigyelve a párnára, hirtelen görcsbe rándult a gyomrom, mivelhogy szájának egyetlen mozdulatáról felismertem a zakinthoszi asszonyt, aki nyakig betakarózva, hektikától elcsigázva aludt azon az ágyon.

VII. FEJEZET

EGY LYUKAS GARAST SEM ADOK NEKED

1. Ámde alaposabban szemügyre véve az ő álmát, megértettem, nincs már sok idő hátra, hogy az ő számára is elkezdődjék ama hosszú, álomtalan éjszaka.
2. S mivel odabent nem volt sem barát, sem rokon, sem orvos, sem gyóntatópap, én, Dioníziosz szerzetes hajoltam ágyára, s intettem, hogy bánja meg bűneit.
3. Ő azonban félig tátott szájjal csak aludt tovább.
4. S akkor újra meghallottam az ismeretlen első hangot jobb fülemben: „Ennek a szerencsétlennek folyton a tüzes nyárs és a börtönök járnak az eszében, meg a törökök, akik csatákat nyernek, és a görögök, akik elesnek.
5. E pillanatban épp azt látja álmában, amit egész életében szívből kívánt. Húga koldusszegényen kéregét, ámde elúzik. Látod, még el is mosolyodott álmában a szégyentelen.”
6. És az ismerős második hang ugyanezt dadogta el, de ugyanúgy esküdözött az öregember, mint amikor még élt:
7. „Így van, es-es-esküszöm a Szűű-szű-szűzanyára, figyelj ide, így van, Sze-sze-szent Mi-mi-miklósra, figyelj ide, Sze-szeszent Szpiridönra, es-es-esküszöm a mi-mi-mindenható Istenre.” S újra valami felmorajlott, amely olyan volt, mint nádas zúgása.
8. Ekkor hirtelen kirántotta a kezét az asszony a takaró alól, és a levegőbe csapott, akkorát, hogy még a legyek is megriadtak.
9. S a légyzűmmögést túlharsogta az asszony hangja: „Ki innen, te ribanc! Egy lyukas garast sem adok neked!”
10. És a kezével még messzebbre csapott, hogy messze űzze el a háztól a hűgát, aki kéregetni jött, az ő álmában.
11. És csaknem teljesen kitakarózott a nagy lendületben, s nyomorúságos teste olyan volt, mint a lerágott halcsontváz, amelyet a viharban a tenger színére dob fel az áramlás.
12. Beleütötte a kezét azonban egy koporsó deszkájába, amely egyszerre ott termett az ágya jobb oldalán, és a bűnös asszony álmának nyomban vége szakadt.
13. És kinyitotta a szemét, és észrevéve a koporsót, megborzongott, mivelhogy azt hitte, hogy már neki készítették oda.
14. Már-már ijedtében felkiáltott, nehogy holtnak higgyék az övei, amikor íme a koporsóból kihajolt egy összeaszott göthös öregasszony feje, akinek a vonásai, noha vénebb volt nála, igen csak reá hasonlítottak.

15. Rémulten fordult tüstént balra, de oldalával akkor egy másik koporsónak ütközött, amelyikből egy öregember feje emelkedett ki, azé, aki dadogott.
16. És az öregember arca olyan volt, mint a tücsök, és a kislányé, akár a fogyó hold, és az öregasszonyé, mint a sötét éjszaka.
17. Ekképpen értettem meg, hogy az asszony, mielőtt kileheli lelkét, apja, anyja és a kislánya holttestét látja.
18. Elborzadtam akkor és félrefordítottam a fejem, majd a tükör felé fordultam, amelynek fényében nem látszott már más, csak az asszony, meg én, meg a mécses,
19. mivel a három holttetem visszatért a sírba, ahonnan majd csak ama Harsonaszóra fognak felserkenni,
20. velem együtt, Dioníziosz szerzetessel együtt, a zakinthoszi asszonnal együtt, s Ádám valamennyi ivadékával együtt a Jozafát völgyében.
21. És elgondolkodtam az isteni igazságosságon, amely majd megvilágosodik ama napon, és a gondolataim megzavarták a szememet (amelyet a tükörré szegeztem).
22. Ámde egyúttal a szemem is megzavarta a gondolataimat,
23. mivel ide-oda forgattam sebesen a szemem, mint a nehéz dolgokon töprengő ember, aki azon erőlködik, hogy megértse, amin eltűnődött,
24. s közben észrevettem, hogy valami mozog a kulcslyuk mögött, és sokáig vibrált ott, amíg csak el nem tűnt egészen.
25. És akkor nyomban felmorajlott valami a szomszéd szobában, én azonban semmit sem értettem a jelenetből, és csak bámultam a látomást.
26. És nagy csend volt, s egyetlen légy sem zümmögött, mivelhogy valamennyi odagyűlt a tükör köré,
27. s ennek egy része, csak most vettem észre, fekete szóttessel volt befödve, amelyet akkor raknak ki, amikor valaki örökre eltávozik a családból.

VIII. FEJEZET AZ ÖVKENDŐ

1. Ámde az ő anyja, anélkül, hogy az ajtóra nézett volna, vagy a leányára tekintett volna, vagy egyáltalán valamire is odafigyelt volna, ekképpen szólalt meg:
2. „Ebben a pillanatban a te gyermeked szeme és füle kíséri minden mozdulatodat a kulcslyukon át, s eltávozik tőled, mivel érzi, hogy megszámláltattak a te perceid. Így tettél te is velem.
3. Ezértátkoztalak meg térdre borulva, kibontott hajjal az én szívem nagy keserűségében, amikor húsvét ünnepén megszólaltak az összes templomok harangjai.
4. Utolsó órámon újra megátkoztalak, és most újra megátkozlak, gonosz, elfajzott némbor.
5. És az én háromszoros átkom igaz és érvényes mind testedre, mind lelkedre, amiképpen igaz és érvényes mind a látható, mind a láthatatlan világra a Szentháromság három személye.”
6. Így szólván elővette férje egykori övkendőjét, háromszor ráfűjt, és az arcába vágta.
7. Ekkor a kislány megremegett a rózsaszínű párnán, akár a halálos sebben vergődő

kismadár, s még sejtelmesebben hallatszott a távoli moraj, amely olyan volt, mint a nádas zúgása.

IX. FEJEZET

A ZÁKINTHOSZI ASSZONY UTOLSÓ MEGLECKÉZTETÉSE

1. És újra eltűntek a holttetemek a koporsókkal együtt, és az asszony ekkor váratlanul erőre kapott.
2. És felpattant a levegőbe, tíz orjányira, amiképpen a hullócsillag a magasban nyári éjszakákon.
3. Nekiütközött a tükörnek, s a legyek szétrebbentek, majd az ő arca körül zümmögve fogtak újabb körtáncba.
4. Ő pedig abban a hitben, hogy a szülei vannak ott, ide-oda futkározott,
5. összevissza kapkodva a levegőben, mintha valamit keresne, s amint megtalálta az övkendőt, azzal kezdett el csapkodni.
6. S hiába csapkodott, a legyek ott zümmögtek körülötte, míg csak oly nagy rémület nem fogta el, hogy végül teljesen eszelőssé vált.
7. Ott futkározott rövid hálóingében, mivel nagy fukarságában azt is rövidre varratta, s folyton a tükörbe bámult,
8. s egyszer csak megállt, és nem ismerte meg saját magát, ujjal mutogatott önnön tükörképére, így vihogva:
9. „Ó, te test! Ó, te testi Micsoda ing! Ej, tudja a jóég! Bizonyára valami gonosz teremtés bolondozik velem s takargatja gonoszságát. De én felismerem erről az ingről, s rájöttem, hogy örülséget színlel, mivel közel az ő végromlásának órája.
10. Ámde kicsoda lehet? Bizisten, nem nagyon hasonlít rá. Ó, mégis te vagy, te púpos, mocskos ribanc, piaci légyürülék, disznócsípte, szar, ökör, személtáda!
11. Most aztán megkaptad te is, amit megjósoltam neked, a drágalátos barátaiddal együtt. Még egy tányérod se maradt, hogy azzal járj kéregetni.
12. Végre a markomban vagy. Mondd, mi az utolsó kívánságod? Meggyóntassalak? Meg is teszem, ne félj. Majd meglátom, marad-e még szuflád, hogy ostobának merj még egyszer nevezni!”
13. Ekképpen szólván körbejárt a tükör előtt, s táncolni kezdett irgalmatlan dühében, olyannyira, hogy rövid hálóinge az arcáig libbent fel. Zsíros fekete haja úgy bomlott ki a tánc forgatagában, valamint a kölyökkígyók tekerednek egymásba játékosan a porfelleg kellős közepén.
14. És miközben sebesen forgott a tükör előtt táncolván, az övkendőből kötelet sodort, majd hirtelen abbahagyta a táncot.
15. És így szólott: „Gyere csak velem a tükör mögé, hogy meggyóntassalak, s majd meglátom, marad-e még szuflád, hogy ostobának merj még egyszer nevezni!”
16. Majd idetolja a képét a doktor is, az a hatökör, a te soros szeretőd, aki mindenáron a fejébe vette, hogy beteg vagyok.”
17. És a tükör mögé nézett, és hallottam, hogy nagy zajt csap.
18. És akkorát kacagott, hogy csak úgy rengett belé az egész szoba: „Úgy ám, szemem fénye, most meggyóntatlak amúgy istenesen!”

19. Akkor térdre borultam s nyomban hevesen imádkozni kezdtem, hogy szabadítsa meg az Úr az ő eszelősségétől arra a kis időre, mely még hátra van számára ezen a világon, s szűnjön meg az ő gonoszsága.
20. S bevégezvén imádságom odanéztem a falitükör alá, abban a hitben, hogy ájultan hever ott, mégsem láttam azonban semmit.
21. S úgy éreztem, hogy kifut a vér az arcomból,
22. s lehajtottam fejem és így szóltam magamban:
23. „Csak az Isten tudja, hová tűnt ez a szerencsétlen nőszemély”, és szívemből könyörögtem érette az Úrhoz.
24. S még mindig lehajtott fejjel s eltűnődve indultam el, hogy megkeressem.
25. És akkor hirtelen a homlokomra csaptam, s hanyatt vágódtam a döbbenettől.
26. És máris feltápászkodtam, és beléptem a tükör mögé, s megláttam a zakinthoszi asszony kötelen himbálózó holttetemét.

X. ZÁRÓFEJEZET

1. S egész testem reszketett, amíg csak magamhoz nem tértem, így kiáltván fel: „Uram, irgalmazz! Uram, irgalmazz!”, majd meghallottam, hogy lábdobogás veri fel a házat, amint jönnek felfelé a lépcsőn.
2. Vagy tizenöt férfi lehetett, és a legtöbben álarcot viseltek, kivéve ötöket, akiket nagyon is jól ismertem. Egyikük ...
3. S mivel gyakran itt dőzsöltek az asszonynál, noha nem szerették igazán, most jajveszékelésben törtek ki, amint észrevették.
4. Én azonban feléjük fordultam, s így szólottam hozzájuk: „Ki innen, ki innen! Bűneitek emléke hozott ide benneteket. Villámsújtott hely ez, mivel bételt itt az Isten haragja.”
5. Kissé megilletődtek, ámde nem mozdultak.
6. Elnémultam magam is, és gondolkodóba estem, miképpen győzzem meg őket, hogy kívül tágasabb.
7. S így folytattam: „Fiúk, figyeljete jól rám, én, Dionísziosz szerzetes, szólok hozzátok. Nekem el kell mennem, hogy imádkozzam magányomban, s benneteket itt kell, hogy hagyjalak.
8. Tegye ki-ki a szívére a kezét, te is, M., te is G., te is K., te is P., te is T. (mivel a többiekről közületek nem tudom, kicsoda), s gondoljátok meg jól, mi sül ki belőle, ha itt maradtok. Az előljáróság ismer valamennyiőtöket, mint a rossz pénzt, s ha itt talál benneteket, még Isten se mossa le rólatok, hogy ti kergettétek az örületbe.”
9. Akkor észrevettem, hogy valahányan csak vannak, riadtan hátrálnak kifelé, versengve taszigálják egymást, ki menekül ki elsőnek, s hallottam, amint nagy robajjal futottak lefelé a lépcsőn, s úgy tűnt nekem, hogy a legtöbben lezuhantak és összevissza törték-zúzták magukat.

Utószó

1. HABENT SUA FATA LIBELLI

„Határokon járok örökké” – fogalmazta meg egy kortárs magyar költő [1] minden művészet, s máris hozzátehetjük, minden tudomány alapproblémáját. A nyomtaposók, az újítók örök sorsa átlépni ezeket a határokat, amelyeket a jelenségeket összefüggésekbe rendszerező elemzés általában utólag fedez fel. Maguk az alkotók nincsenek tudatában a „történelmi pillanatnak”, vagy ösztönösen másfelé keresik a képzeletbeli sorompót. Mindez semmit sem csökkenti döntő lépésük jelentőségét: a művészetekben, így az irodalomban is a műnemek, műfajok, irányzatok területei szelíden egymásba nyúlnak, nem választja el őket sem szögesdrót, sem aknazár.

Ezeket a „határokat” juttatja eszünkbe mindaz, amit a bízvást legendhagyóbb szolomószai műből s ugyanezen műről tudunk. A zákinthoszi asszony, ez az alig 20 oldal terjedelmű alkotás, első változatának megírása után kerek egy évszázadig kéziratban lappangott a költő rokonságának akaratából, nemcsak mint libellus (azaz nem nagy formátumú mű), hanem mint Πίβλλος (azaz valakire ártalmas gúnyirat) is. A hűséges barát és pályatárs, Polilász is csak a III. fejezetét idézheti az első Szolomósz-összkiadás előszavában, s megjegyezni kénytelen, hogy nem közölhet többet belőle. [2] A költő későbbi méltatói közül Rondákisz és De Viázisz tesz említést cím szerint is műről, de csak K. Kerofilász, a Szolomósz-család oldalági leszármazottja adja ki 1927-ben más, addig ismeretlen Szolomósz-művekkal együtt, [3] igen sok filológiai fogyatékossgal. [4] Tizenhét évig kell várni az első kritikai igényű kiadásra, amely L. Polítisz munkája, [5] majd újabb tizenhat évig, amíg elfoglalja helyét egy korszerű összkiadás keretében, [6] s előtte hat évvel a Vaszikí Vivliothíki című nemzeti klasszikusokat kiadó sorozat Szolomósz-válogatásában, [7] ez utóbbiakban már színvonalas kommentárokkal, illetve bevezetővel.

A kései pályatársak közül elsőnek Várnalisz reagál a műre, mégpedig szinte azonnal, [8] az alkotó áradást, a dolgok lényegébe hatolást emelve ki, meg nem haladott nívójú stilisztának nevezve nagy költő elődjét, noha A zákinthoszi asszonyt prózai műnek tekinti. Később az új költészet két kiemelkedő képviselője is méltatja, épp az Ellenállás éveiben: Szeferisz a makrijániszi Emlékiratok mellé helyezi, [9] Elítisz pedig a kendőzetlenül vallomásszerű költészet tartományával rokonítja. [10] Bármily különös, ámde lényegesen újat költők mondanak a műről, a görög próza avatott képviselői szinte semmit, s a költők véleménye alapján is kirajzolódik már az egyik alapkérdés: költészet és próza határesetéről van szó.

Még sokszínűbb és talányosabb az irodalomtudomány és az esszéisztika eddigi eredménye. A szorosabban vett filológiai kutatások lépésről lépésre módosították a mű keletkezéstörténetére vonatkozó ismereteinket. Épp A zákinthoszi asszony szolgáltatott

érvet ahhoz, hogy Szolomosz három nagy alkotó korszaka közül az első kettő termékeit befejezte, s csak az utolsó szakasz művei maradtak töredékben. [11] A zákinthoszi asszonyt Szolomosz közvetlenül a meszolóngi ostrom vége, 1826 áprilisa után kezdte el írni, szülőföldjén. 1828-ban már Kérkirán, újra elővette s 1829-ben abbahagyta a második variánsát, amelyben a személyes szatíráról egy általánosabb tanulság igénye váltotta fel. [12] A kézirat lapszélére írott olasz nyelvű jegyzetektől kiderül, hogy a cselekményt a költő a XVIII. századba kívánta áthelyezni, Kérkirára, s nagyobb szerepet adni magának a Sátánnak. [13] 1833-ban még egyszer elővette, s a ránk maradt utolsó variáns már a két koncepció szintézisének tekinthető. [14] Ezután már csak az V. fejezet Haza-látomását ültette át a Szabad ostromlottak első variánsába, de a gögös és szívtelen arisztokrata asszony történetével nem foglalkozott többé.

Eldöntetlen kérdés és sokismeretlenes egyenlet maradt a szolomósi művészetben szokatlanul negatív „főhősnő” modelljének kiléte. Egyértelmű elutasításra talált az első kiadó elmélete, amely szerint a mű allegorikus, azaz a hősnő az ión szigetek felett gyámkodó Angliát jelentené. [15] Az évszázados családi tilalom s a szóbeli hagyomány annál inkább megerősítette egy személyes élményből való kiindulás hipotézisét. Volt olyan vélemény, amely szerint Robértosz Szolomosz grófnak, a költő féltestvérének a hitvese a minta, [16] más felfogás szerint Szolomosz gyámaja, Macalász leánya, [17] a legújabb elmélet alapján maga Angelikí Níkli-Szolomú, a legtöbbször hivatott fiával anyagi érdekből szakító anyja, [18] de bizonyosan csak annyi állítható: a modell valahol a költő közvetlen környezetében keresendő. [19]

Ellentmondásos a mű általános értékelése is. „Ragyogó tiszta népnyelvű prózai mű” L. Polítisz szerint, [20] „az egyik legcsodálatosabb költői próza, amelyet görög nyelven írtak”, szögezi le E. Kriarász, [21] „félíg készen is erőteljes mű benyomását kelti”, írja J. Kordátosz, [22] „az elbeszélő próza úttörő alkotásának” minősíti K. Szerjópulosz, [23] a népi krónikák, mondák, testamentumok, móringlevelek folytatójának a makrijániszi Emlékiratokkal együtt J. Dálasz. [24] „Mit akar egy gyönyörű eszmékben élő zseni egy ilyen földhözragadt nővel?”, hangzik viszont N. B. Tomadákisz bíráló véleménye, aki a mű további gyengeségeként rója fel azt is, hogy a narrátor-szerzetes oly módon szolgáltat a bűnös asszonnyal szemben igazságot, amely kimeríti a „szentségtelenség” fogalmát. [25] M. Szigúrosz a formai megoldások elismerésén túl is lokális pasquillusnak minősíti, [26] viszont J. Valéasz a Dialógus a nyelvről című művel együtt a hétszigeti radikalizmus első manifesztumának, a mű nemzeti és társadalmi progresszivitását emelve ki. [27] Világosan látható tehát, hogy a mű nyelvi-stiláris jelentősége vitán felül áll, mondandója, műfaji és műnemi hovatartozása annál nyitottabb.

Vitatott maradt A zákinthoszi asszony helye a szolomósi életmű, a görög irodalom, sőt a világirodalom koordináta-rendszereiben is, hiszen ezek aligha választhatók el egymástól. L. Polítisz sok hasonlóságot vél felfedezni a Lámbrosz című töredékben maradt művel, s mindkettőben a byronizmus hullámát látja. [28] P. Karaviasz sokkal inkább a két mű különbségét hangsúlyozza, de a romantikus jelleggel egyetért, inkább E. T. A. Hoffmann-nal rokonítva Szolomosz eljárását, [29] a tragikus és a groteszk torzítás művészi módszerére vetve a hangsúlyt. [30] Csak technikai hasonlóságot lát a két mű apokaliptikus látás iránti korai érzéket. [31] Mindez igencsak módosít a „klasszicista Szolomosz” egykori elméletén, amelyet nálunk Horváth Endre képviselt. [32] I. M. Panajotópulosz egyenesen a legeredetibb görög romantikus műnek

nevezi A zákinthoszi asszonyt, és Szolomósz klasszikoromantikus művészek, [33] M. Avjérisz viszont sötét látomásos képzeletű expresszionista alkotást érez a későn napvilágot látott szolomósz miben, [34] Karaviasz pedig mintegy Baudelaire és Lautréamont előfutáraként az „expresszionista realizmus” címszó alá helyezi, nem alaptalanul állítva szembe Szolomósz közismerten idealizáló szándékú szintetikus műveivel. [35] Klasszicizmus és romantika, romantika és realizmus határvidékén jár tehát, aki a mű elhelyezését kísérli meg.

Rejtelmes, a szokványos minősítések rendszerébe könnyen be nem sorolható írás a legvitatottabb Szolomósz-mű. Költészet és próza, lírai expresszivitás és epikus szélesség, romantikus képzelet és könyörtelenül pontos valóságismeret, szarkasztikus gúny és himnikus emelkedettség, biblikus ódonság és népi egyszerűség, ösztönös hétköznapiság és tudatos műgond, újszerűen eredeti forma és a hagyományok sorának alkotó alkalmazása határai húzódnak abban a műben, amelyet alkotója csak a Szabad ostromlottak tablójához készített vázlatrajznak tekintett, s amely mégis a legtartósabb hatású munkájának bizonyult. Nem marad más hátra azok számára, akik csak egy-egy lépéssel is közelebb akarnak kerülni mind a megformálásában, mind a mondanivalójában rejlő üzenethez, mint hogy – noha szorongással és a kockázatvállalás tudatában – átlépjének maguk is, a költő nyomában, ezeken a határokon.

2. EGY CSALÁDFA MÓDOSULÁSA

„Nem folyó árad, hanem tűz szikrázik benne” – írja Szolomósz alkotói módszeréről Szigúrosz, megjegyezve, hogy ez a módszer egyaránt jellemző mind költői, mind prózai műveire. [36] A mellérendelés párhuzamossága, a biblikus egyszerűség, a prófétai lendület az, amit K. Th. Dimarász emel ki A zákinthoszi asszony stiláris vonásai közül. [37] „Költői, léten túli, apokaliptikus atmoszféra” hatja át, állapítja meg Kriarász, [38] s a líraiság ösztönös túltengését figyeli meg Szigúrosz is. [39] A költői momentumok prózába áttételéről szól Tomadákisz, [40] a hasonlatok, szóképek alkalmazására mutat rá P. Hárisz. [41] Még tovább visz Szeferisz fejtegetése: „Szolomósz egészen A krétai című szintetikus verstördékig olasz metrumokban írja verseit, amely keretek között nem tud elérni addig az elementáris erőig, amely A zákinthoszi asszony kötetlen görög szövegéből árad.” [42] Aligha tűnik pusztá elírásnak Kriarász 1957-es értékelésében: „a költemény minden szava egy-egy élettől duzzadó világot sűrít magába.” [43] Igaz, ő a későbbi, 1978-as pályaképben a „költői próza” minősítéshez tér vissza. Th. Papatanaszópulosz viszont még egy lépést tesz tovább: a görög szabadvers őstét feltételezi A zákinthoszi asszony soraiban, rámutatva arra is, hogy a mű nem hatott a görög prózára, annál inkább a költészetre, mégpedig „az új költészetre”. [44] Nem kétséges, hogy ez az utóbbi megállapítás teljes mértékben megállja a helyét. Való igaz, hogy a Palamász-iskolán nevelkedett Várnalisz, bármennyire csodálta is az újonnan felfedezett szolomósz művet, annak művészi módszerét nem követte, azt alkotó módon elsajátítani már a 30-asok tudták. A filológia kutatások eddig Elítisz nagy ívű poémájában, a Méltóban mutatták ki a közvetlen hatást. Th. Lignádisz a Méltó prózaversben áradó Olvasmányai atmoszférájában látja ezt, s konkrétan a II. Olvasmány egy kifejezésében A zákinthoszi asszony VII. 2. egyik

fordulatát viszont. ^[45] A. Filaktósz ezen túl a stílus apokaliptikusságát rokonítja, a mellérendeléses szerkezet, a gyakori és-sel kezdődő mondatok sajátságát sorolja ide, de több konkrét motívumot is: pl. a „jövendővé váló jelen” az elítiszi műben úgy jelentkezik, mint „a jelenné váló emlékezet” (Teremtés I. himnusz), vagy a vulgáris drasztikum a szolomószai mű IX. fejezetében s az elítiszi poéma Dicsőítő énekének I. himnuszában azonos funkciót tölt be. ^[46]

Ezeket a megfigyeléseket néhány ponton mi is bővíthetjük. Pindarosz I. olimpiai ódája kezdősorának motívuma jelen van, a narrátor-szerzetes megnyilatkozásaként áttranszportálva, A zákinthoszi asszony I. fejezetének 6. sorában s a Méltó XI. zsoltárában egyaránt. (A későbbiekben még utalunk a szolomószai mű egyéb antik elemeire is: a meszolóngi nők és a tragédiák női kórusának összefüggésére, illetve a X. fejezet Anti-Odüsszeiájára: a „kérők” komikus megcsúfoltatására Anti-Pénélopéjuk holtteste mellett.) Joggal hívhatjuk fel a figyelmet a Méltó IX. zsoltára modern kozmopolita parazita Júdása s a szolomószai főhősnő II. fejezetbeli jellemzésének párhuzamosságára, nemcsak stílárius, de tartalmi vonatkozásban is, hisz mindkét esetben az édes haza esküdt ellensége kerül pellengérré.

A szolomószai mű alkotó módszerét s egyes motívumait nem nehéz az 50-es évek nemzedéke jeles képviselőjénél, Livadítisznél is kimutatnunk. Két konkrét mozzanat is kézenfekvő: a livadítiszi I. szimfónia 3. tételében, a magyarul önállóan is megjelent Rondában a vásári vigalom után felbukkanó titokzatos öregasszony A zákinthoszi asszony V. fejezete Haza-látomását keretező, úgyszintén népmeséi anyókéjének párja. Nem nehéz továbbá a Kantáta hárommilliárd hangra című poémában A sildes sapkás ember utolsó monológjában viszontlátni a megörülés felé táncoló zákinthoszi nő „mintha valamit keresne”-motívumát (IX. 5), mégpedig többször ismételve a kispolgári lét szatírájaképpen. Mindezeknél azonban lényegibb egyezés a kötetlenül áradó biblikus tónusú sorok számozása A sildes sapkás ember valamennyi monológjában. Ez az örökség nemcsak előre, napjaink költészetébe mutat, hanem igen messze, visszafelé, a szolomószai mű egyik legfontosabb forrása, a Biblia felé is.

Szóbeli hagyományból ismeretes, hogy az 1821-ben kezdődő nemzeti szabadságharc első éveiben Szolomósz legkedvesebb olvasmányai közé tartoztak Dávid zsoltárai, Jób könyve és Jeremiás siralmat ^[47], tehát az Ószövetségnek olyan darabjai, amelyeket a gondolatritmusok sorjázása, a mellérendelő szerkezet egyszerűsége, a szóképek és alakzatok sora mai tudásunk szerint joggal minősít költői szövegeknek, az ókori héber költészet remekműveinek. Félreértés ne essék: Dioníziosz Szolomósz gróf, zákinthoszi, majd kerkirai lakos, görögkeleti hitű hétszigeti állampolgár, angol alattvaló Isten szavának, Szentírásnak tekinti ezeket a szövegeket, de Dioníziosz Szolomósz görög költő, ősi héber metrumukat nem ismerve, ám verses jellegüket megérezve, fogadja magába s alkalmazza az egyébként is egy szerzetes, tehát egyházi személy szájába adott költői elbeszélés formaképpen. Valóban, A zákinthoszi asszonynak nincs metruma, de sorainak van belső lüktetése, és – mint majd láthatjuk – nincs egyéb költői eszközök híján sem.

Amikor Papathanaszópulosz első téziséhez is csatlakozunk, immár több konkrétum alapján, s valóban a kötetlenül áradó görög szabad vers kezdeteit érezzük az ókori Kelet termékenyítő ihletése nyomán, arról sem feledkezünk meg, hogy Szolomósz a Bibliát élete első évtizedeiben latinul, a Vulgátából olvasta, s csak később sikerült ógörög nyelvtudását annyira fejlesztenie, hogy a Septuagintát forgassa. ^[48] Így korántsem nehéz megérteni, miért oly kevés a közvetlen, szó szerinti egyezés a bibliai szövegekkel: lényegében csak a Szodomái igaz emberek megszámláltatásának párhuzama (Mózes 1.18–25 = A zákinthoszi asszony I. 7–15), ^[49] illetve a János

Jelenéseinek könyve jelenete a Nagy Parázna eljövételéről s a zákinthoszi asszony emlékének ezzel párhuzamos felbukkanása a szerzetes elmélkedése közben (I. 15) emelhető ki, továbbá szintén a Jelenések könyve 19, 1–6 hármasszózatának mintegy ismétlődése a szolomósi mű VI. 4–9, illetve VII. 4–7. soraiban az égi igazságszolgáltatás jeleként. Tudatos a költői párhuzamok választása, míg a műnem választása zseniális ösztönös ráérzés eredménye.

Más tájakra vezet a hármasszó és a hetes szám alkalmazásának gyakorisága, a szolomósi alkotás másik nagy forrásához, a népi hagyományhoz. Amit Lignádisz a Méltó kapcsán kimutatott, ^[50] több ízben is fontos szerepet kap A zákinthoszi asszony második felében, a fantasztikum tartományában játszódó nagy bűnhődés látomásában. A szerzetest három titokzatos hang figyelmezteti az Úr bosszújára, s közülük a nádas zúgása háromszor, a cselekmény forrpontján hallatszik. A bűnös asszonyt anyja háromszor átkozta meg, s a VIII. 6. jelenetében háromszor fúj az övkendőre, amelyet elfajzott gyermekéhez hajít. Apa, anya és kislány – három halott hozzátartozó – kíséri végig az elvetemült nő haláltusáját. A hármasszó azonban nem lebecsülendő stiláris eszköz is: épp a tömörítést szolgálja pl. a VI. 12. három igéje, amikor a szerzetes előtt megvilágosodik, hová jutott rejtelmes útján: „Megfordultam, körülnéztem és megláttam.” Vagy a VI. 17. három jelzője: a „piszkos, véres, összehányt” takaró képe a fantasztikumon belül érvényesülő minuciózus valóság-hűség jele. Lényegében hasonló funkciójú annak a hét főnévnek a megnevezése, ahová gyűjtőútjaikon a meszolóngi asszonyok szétszélednek (III. 6.), vagy az a hét drasztikus főnév, amelyet hűgára zúdít szidalomként félig megtévelyodottan, ámde jelleméhez híven a negatív főhősnő (IX. 10.). Kettős jelenséget vehettünk szemügyre itt: egyrészt a népköltészeti, sőt a népmeséi indítást, másrészt a stílus módosulásának tudatos jegyét.

A népeletről, az előbeszédből merített igen gyakori művészi eszközök a szolomósi hasonlatok is. A természettel bensőséges viszonyban élő szigetlakók szókincséből válik költői eszközzé itt a hasonlat. Dioníziosz szerzetes bensője első elmélkedése közben úgy remeg, „mint a tenger, amely nem nyugszik el soha” (I. 12.), a zákinthoszi asszony mellei úgy lógnak le, „mint két kiürülőfélben levő dohányzacskó” (II. 2.), suttogása olyan „valamint a gyékény zizzenése a besurranó tolvaj lába alatt” (II. 16.). A különös nőalakként ábrázolt Haza ruhája sötét, „mint a sebzett nyúl vére” (V. 9.), a haláltusáját vívó nő teste olyan, „mint a lerágott halcsontváz, amelyet a viharban a tenger színére dob fel az áramlás” (VII. 11.). Felesleges tovább sorolni a több mint egy tucatnyi érzékletes hasonlatot. Annál fontosabb rámutatnunk arra, hogy a legutóbbi példa már a többtagú szóképek felé mutat, s még inkább az a halmozással kombinált összetett hasonlat, amely a II. 22–23. sorokban mintegy megkoronázza a gyűlölt asszony bemutatását: „Az irigység, a gyűlölet, a gyanakvás, a hazugság tette undorítóvá és oly elviselhetetlenné, mint amilyen az ostoba és koszos utcagyerekek zsvajgása, amikor nagy ünnepeken úgy rázzák a csengettyűt végig az utcán, hogy szinte belebolondul az ember.” Bármily meglepőnek tűnik is, ezeknek az egyszerű hasonlatból kiinduló asszociációláncolattá bővülő szóképeknek, majd ismét csak az „új költészet” lesz adekvát alkalmazója, s különösen a ritszoszi Mélosz pusztulása – még egy poéma – bővelkedik az ilyen típusú szóképekben. Mindezen túl nem szabad megfeledkeznünk A zákinthoszi asszony eleve sűrítettebb szóképeiről, metaforáiról sem, amelyekről csak két példát idézünk: „Én Istenem, tudom, hogy hiábavaló sószemcsét keresnem a tűző nap hevében” – fohászkodik fel a szerzetes, amikor egy csepp jóságot is hiába kutatott a zákinthoszi asszony jellemében (I. 18.), s a látomás után, amelyben a Haza jelent meg, szintén a narrátor „Hároszt hordozva” a szívében távozik el a tengerpartról (V. 13.). Végül számon kell tartanunk immár azokat az asszociációs sorokat is Szolomosz művében, amelyek ugyan még nem költői képek halmazai, mint a modern költészetben, hanem a kazandzákiszi prózában is megfigyelt gondolati morfémákhoz állnak

közelebb, ^[51] de a módszer így is megelőzi korát. Az I. 7–18. sorok láncolatára utalunk, a bibliai gondolattól a záró metaforáig, nem kevés képpel is, és a mozgások finom játékaival, vagy a II. 11 – 13. csupa dinamikával teli mozgássorára, amely a szemek ide-odavillanásával jellemez, de akár a VII. 21–27. sorait is említhetjük, amelyekben gondolati elem a kiindulópont, s mozgás- és hangeffektusok sora vezet az újabb „felismerésig”. Ez a képzettársítási mód is a néa púszí felé mutat.

A népi múzsától sem idegen az alakzatok alkalmazása, noha a váratlan tömörítés vagy a szándékolt részletezés, a ritmusváltás technikája nagyon is nagy iskolázottságra vall. Különösen a szerzetes „felismeréseinek” forrponjtjai, de a főhősnő monológjainak felkiáltásokkal, kérdésekkel élénkített áradása biztosít egy eredeti, változó s ezért az érdekességet mindig megőrző lüktetést, amely a szabadvers nem metrum jellegű ritmusa mellett egy ún. „második ritmust” jelent. A tömörítés eklatáns példái a szerzetes hangosan gondolt „kommentárjai”, amelyek mindig valami fontos eseményt megelőzve hangzanak el, látszólagos nyugalmat hordozva, érzékeltetve mégis azt a feszültséget, amelyet a narrátor ezekkel a szentenciákkal igyekszik áthidalni: I. 6., I. 18., VI. 2., VI. 15., IX. 25. Kétségkívül ide kell sorolnunk a halmozás már említett példáit is: II. 12., III. 6., IX. 10., de a negációs halmozás hasonlóan feszültségteremtő eszköze az V. 7. látomásleírása is: „S nem láttam már attól fogva sem várát, sem ostromgyűrűt, sem tónak, sem tengernek tükrét, sem a földet, amelyen álltam, sem az eget, sem az ostromlókat, sem az ostromlottakat, s minden mozdulatukat s minden ezen a világon beborított a füst és a korom.” Megjegyezzük, hogy a halmozás és a fokozás kombinációját észleltük.

A fennköltségtől a drasztikumig hullámszik a megszólaló alakok beszédstílusa, s ez a megállapítás immár közhelynek látszik, mégis igaz a mű értékelésében. Sajnálatos módon annál inkább elkerülte az elemzők figyelmét a mozdulatokkal asszociációs láncolata során feltűnő jelenség a szerzetes ujjainak „játéka”, nem kevésbé a főhősnő szemének furcsa vibrálása a II. fejezetben, de a meszolóngi nők mozdulataiból, akár antik tragédiák kórusából áradó méltóság s a gögös arisztokrata nő mozdulatainak megvetést sugalló hanyag „eleganciája” (IV. fejezet), vagy már a bűnhődés nagyjelenetében a tükör körül zümmögő legyek tánca, a VII. fejezetben a zákinthoszi asszony ideges hadonászása, s a IX. fejezetben nagy „haláltánca” – monológ és mozgásleírás, élőszo és mozdulatsor kombinációja – úgyszintén olyan jegyeket tár fel, amelyek a kötött formájú versek Szolomószának alkotói módszerében így ennyire érzékletesen nincsenek jelen, ámde a modern ábrázolásban annál többször találkozunk velük.

Egy-egy tárgy, egy-egy szó kulcsszerepet kap A zákinthoszi asszony költői módon formált, ámde kerek epikus történetet előadó soraiban. Ilyen szerepet hordoz a tükör mint a hiúság jelképe s a „bűnhődés” kelléke, de még jellemzőbb az apa népviseleti övkendője, amely a háromszoros átok nyomán a félőrült nő táncának forgatagában „ítéletvégrehajtó eszközzé”, kötélle csavarodik. Legalább ennyire tanulságos nyomon követni a mű egyik leggyakoribb szava, illetve származékszavai, a „gonosz” szó (πονηρός) ^[52] előfordulását, amely tragikus és komikus ellentmondások hordozója. „Sátáni gonoszság” a zákinthoszi asszony első jelzője (I. 17.), gonoszok a szerzetest fenyegető rühes kutyák (I. 24), hangulatilag mintegy előkészíti ez a jelző a főhősnő részletes bemutatását (II. 10., II. 14., illetve II. 15.), hogy a VI. fejezet címében bukkanjon fel újra, majd az anyai átokban hangzik el ismét jelzőként (VIII. 4.), ezután a tükör előtt utolsó örült táncát járó gögös nő minősíti így a hűgát kétszer is (IX. 9.) és a szerzetes imádságában hangzik el utoljára (IX. 19.). Végül egy-egy motívum dialektikus ellentétpárját emeljük ki. Épp a „gonoszság” az, amely akkor is árad a zákinthoszi asszonyból, ha megszólal, s akkor is, ha hallgat (II. 15.). A VII. 22–23.

soraiban viszont a szerzetes meditációja közben a tekintet és a gondolat zavarja kölcsönösen egymást. Különös feszültség árad ebből a motívumból, amint az egész műben nyomon követhetjük a gondolatiság és a képiség számunkra nem szokatlan, de a megírás korában igencsak újszerű kettős játékát.

Egy nyelv- és stílussteremtő lángelme eddig kevésbé figyelembe vett rendhagyóságait vettük számba, amelyekből kibontakozik egy fontos közvetítő állomás a bibliai s a görög népi tradíció és a né a piísi között. Megerősíti meggyőződésünket, hogy a nyugat-európai költészetnek és esszéisztikának immár az irodalomtudományban is gyökeret vert dogmája, miszerint a modern görög költészet Kaváfisszal kezdődik, elsietett ítéleten alapszik. Az új költészet családfájának van egy sokáig rejtve maradt másik ága is, amelynek jelölése többé meg nem kerülhető. Ez az ág a krétai reneszánsz hagyományait és a népi múzsa alkotóerejét ötvöző kultúrájú hét ión sziget egyikéig, Zákynthoszig nyúlik.

3. ÚJ MINŐSÉG SZÜLETIK, DE MILYEN ÁRON?

„Mennyire örülök, hogy téged nem gyötör egy új műfaj gondolata – írja Szolomósz barátjának, Jeórjiosz Markorásznak 1830-ban. – Bezzeg engem annál inkább! Ha a természet is úgy látja jónak, a dolog sikerülni fog, ha nem, az irányváltás csak tévedésváltást jelent.” Vallomásértékű levéltöredékből idéztünk, amely arra utal, hogy Szolomósz már az első kérései években nem elégtették ki azok a vívmányok, amelyeket a Himnusz a Szabadsághoz és a Lord Byron halálára című ódáiban elért; hogy többre vágyott, két vonatkozásban is. Az egyik formai: a lírai közvetlenségen túllépni s epikus szélességet adni a költői műnek, megtartva azonban az expresszivitást is, tehát egy szintetikus műfajt megteremteni. A másik tartalmi: a hazafias mondandót az egész emberi nemet átfogóvá, egyetemes értékűvé kitágítani. Grandiózus célkitűzés, amelynek végeredményét ismerjük: a három variánsban is töredékben maradt Szabad ostromlottak immár a meszolóngi védők hősiességét közvetlenül megmutatva vall nemzettudatról, de a szabadságról és az emberi helytállásról is, mégpedig az utolsó variánsban a görög nemzeti versidomként ismert versus politicus metrumében. Szintetikus mű készült a világra jönni, egy nagy ívű poéma töredéke maradt ránk.

Ma már egyre világosabb annak a gyötrelmes vajúdnak a folyamata, amely az első kötött metrumú görög poéma elveteléséhez vezetett. Eléni Pahíni-Cacanóglu monográfiája tisztázta azt, hogy a szintetikus műfaj első terve igencsak más volt, mint az eredmény. Az 1830-as évek elején egy nyolc versből álló ciklus koncepciója érlelődik, amelynek négy darabja lírai és pozitív erkölcsiséget eszményítő, négy viszont szatirikus és a negatív erkölcsi habitust elítélő mű lenne. ^[53] Ez a ciklus sohasem készül el, s később A kötelesség, majd végső címe szerint a Szabad ostromlottak írása azt jelenti, hogy Szolomósz visszatér az egységes, folyamatszerű epikus történet és líraiság szintézisének formájához. Nem él a klasszicizmus műfajával, az eposszal, hisz görög költő lévén tudja, hogy a homéroszi művek tökéletessége e formák között elérhetetlen, hanem egy formailag levegősebb s nagyobb variációs lehetőséget biztosító epikolirikus kompozícióra törekszik. A meszolóngi ostrom közelségének személyes élménye, amely a két nagy ódában is nyomot hagyott már, biztosította a poéma konkrét témáját, Szolomósz azonban már a pozitív tett megdicsőítésének szándékát fontosabbnak tartotta a szintézisben, mint a negatív magatartás elítélését, amelyet A zakinthoszi asszonyban elért. A hazafiatlan arisztokrata nőről írott művét nem érezte

költeménynek, nem volt tudatában formai újításainak, csak vázlatként őrizte meg. Nyilván személyes vonatkozásai miatt is félretette, s még más oka is lehetett, hogy nem adta ki a kezéből, miután egyébként is hiába kísérletezett a mű általánosabban didaktikussá tételére, az utókor szerencséjére nem sok sikerrel.

A zákinthoszi asszony így a kötött versformában soha be nem végzett első görög poéma előzményeként él a köztudatban. A kérdés azonban korántsem ilyen egyszerű. A poéma mint műfajnév pl. a görög nyelvben (és terminológiában) nem is létezik, de a műfaj léte az irodalomelméletben sincs egyértelműen elfogadva. Mi a poéma műfaján az eposzon túllépő, lírai töltéssel is rendelkező elbeszélő költeményt értünk, amely nemzeti témájú, de egyetemes horizontú mű, versformájában az illető ország sajátosságait tükrözi, s amelynek genezise a nemzetté válás időszakára esik; Kelet-Európa irodalmaiban egy ideig a regény műfajának funkcióját is betölti, s a totalitás igényével még a mi korunkban is tovább él. Eszerint poéma Puskin Anyeginje, Mickiewicz Pan Tadeusza, Arany János Toldija, de Tvardovszkij műve, a Vaszilij Tyorkin is, míg a görög irodalomban a műfaj fő vonulatát a Szabad ostromlottak után Palamász A cigány tizenkét éneke, Várnalisz A fény, mely éget, Elítisz Méltó, Livadítisz Kantáta hárommilliárd hangra, illetve Rítszosz Mélosz pusztulása című kompozíciójában látjuk.

Több elemzővel ellentétben úgy véljük, hogy A zákinthoszi asszony lényegében kerek, befejezett mű. Alig található benne egyik elvarratlan szál. Ilyen pl. a Haza-Istennő leírásának foghíjassága (az eredeti szövegben egy stb. jelzi, hogy a költő későbbre halasztotta a jelzők megfogalmazását), ugyanezt találjuk a X. fejezetben a már halott főhősnő volt „lovagjai” jellemzésében. Ellentmondásos a nagy bűnhődési jelenetben, hogy sokáig csak az apa és az anya holttestéről van szó, a kislány említése vizuálisan kidolgozatlan. Homályos mozzanat az is, hogy később a kulcslyukon át a gyermek (így: semleges nemű formában írva) figyel a bűnös asszony haldoklását, s nem derül ki, hogy az akkor már halott kislányról vagy netán egy másik, esetleg fiúgyermekről van-e szó. Ezekon az árnyalatnyi apróságokon túl azonban lezárt, egységes történet tárul elénk, amelynek fejezetcímei inkább utalnak egy bűnügyi regényre, mintsem költői alkotásra. Az I. fejezet kerettörténete úgy indul viszont, mintha jámbor didaktikus elbeszélés, συναξάριον lenne. Így hát igen merésznek tűnhet mégis azt állítanunk, hogy – ismét csak a költő szubjektív szándékától függetlenül [54] – a görög poéma archetípusát tartjuk kezünkben, amely ugyan sem Palamász, sem Várnalisz poémájára nem hatott, ámde a másik három említett remekműre igen, mint azt a stiláris elemzés során láttuk. Úgy véljük ugyanis, hogy A zákinthoszi asszony magában hordozza a poéma műfajának több lényeges kritériumát, s úgy tekinthető, mint egy apokrif szonáta, amelyben a későbbi szimfóniák vonásait tanulmányozhatjuk.

Nem nehéz igazolni a mű epikolírai jellegét. Dionísziosz szerzetes első személyű előadása nem egyedülálló: a költő szubjektuma előtérben van a palamászi művész főhősben. Livadítisz költő-narrátort alkalmaz, Elítisz áttétel nélkül első személyben szól poémája soraiban, a várnaliszi kompozíció középső része négy lírai betétből áll, Rítszosz pedig prózaversben áradó lírai keretet ad poémájának, a költő énje tehát valamilyen formában valamennyi műben közvetlenül is jelen van. Együttal azonban egy-egy konkrét időponthoz kapcsolódó történése is van a műnek: Szolomósznál mindkét kompozícióban Meszolóngi ostroma, Palamásznál Bizánc eleste, Várnalisznál (noha áttételesen) a kis-ázsiai katasztrófa, Elítisznél az Ellenállás, Livadítisznél a tragikus polgárháborút követő megtorlás időszaka, míg Rítszosznál az ókori peloponnészoszi háború epizódjaként szereplő méloszi invázió. A görögség történetének megannyi kritikus pillanata adja a közvetlen témát. Csak érintőleg jegyezzük meg itt, hogy A zákinthoszi asszony monológjaiban a drámaiság elemei is

jelen vannak, csakúgy, mint a palamászi ditirambusokban vagy a várnaliszi mű I. és III. részében, még inkább az egészen oratóriumszerű livadítiszi és rítzoszi poéma dialógusaiban.

Máris megfogalmazódik az első ellenvetés: a zákinthoszi arisztokrata nő negatív hős, s mégis a mű középponti alakja. Épülhet-e egy nagy nemzeti igényű mű erre az alapra? A Szabad ostromlottaknak nincs főalakja, s igazi főhőse maga az anonim, kollektív heroizmusában ábrázolt görög nép. Ugyanez mondható el valamennyi említett nagy görög poémáról is, míg az orosz poéma központi alakja sokáig a „felesleges ember”, s legpozitívabb hőse egy-egy nő, a magyar poéma centrális alakja s egyben eszményi hőse a nép tehetséges gyermeke, akinek kibontakozását akadályozza a társadalmi igazságtalanság. A meszolongi asszonyok ábrázolásában sem nehéz megtalálni a bűnös nő pozitív ellenpólusát, s a görög nép egésze magatartásának magasztosságát, a költő egyértelmű állásfoglalását A zákinthoszi asszony történetében is.

Újabb problémát vet fel a terjedelem s ezzel együtt a struktúra kérdése. Nos, a görög poémák terjedelme elég nagy változatosságot mutat, s a Mélosz pusztulása nem sokkal haladja meg A zákinthoszi asszony oldalszámát. Eléggé nagy a szórás a struktúrát illetően is: egységes, 12 vagy 24 énekű eposszal szemben a poéma tagolása szinte áttekinthetetlen variációs lehetőséggel jár. Az elítiszi Méltó bonyolultabb szerkezete az egyik szélsőség, míg a rítzoszi Mélosz pusztulása két részre oszlása (a béke időszaka és a honvédő háború leírása) a másik. A zákinthoszi asszony ez utóbbival egyezik. Két nagy szerkezeti egysége különböztethető meg: az első öt fejezet a reális valóságban játszódik, tárgya a főhősnő szörnyű bűne, a második a képzelt jövőben, témája a meglakolás. A magyar kutató ehelyütt nem feledkezhet meg arról, hogy a János vitéz is ugyanezt a szerkezeti formát követi: Petőfi művének egész második felében a címadó főhős, szerelmese sírjától elindulva, a fantasztikum világában bujdosik s ér el a megdicsőülésig. Úgy látjuk tehát, hogy az új műfaj kezdeményének rangját ez a mozzanat sem vitatja el A zákinthoszi asszonytól.

Mégis lehet-e egy sokáig pusztán személyes gúnyiratnak tartott s ma is főképp szatírának minősített alkotás a poéma műfaj kezdete görög földön? Ha nincs is egy pozitív hőse, számon kell kérnünk a pozitív mondanivalót, a nemzeti és egyetemes értékű üzenetet. Úgy látjuk, ez az üzenet könnyen kiolvasható a műből, s igen egyszerű: az a görög, aki a hazának, amikor szüksége van rá, nem nyújt segítséget, méltó arra, hogy megbűnhődjék. 1826-ban, amikor még az egységes államiságú haza csak egy hősi harc céljaként létezik a görögök számára, ez az üzenet nem kicsiny horderejű. Emlékezzünk a meszolongi nők és a zákinthoszi asszony egyoldalú vitájára (IV. fejezet), mennyire partikuláris az otthonában gögösen viselkedő nő hazatudata, s bár látszólag a meszolongi nőké is az, valójában mégis ők azok, akik mindent megtesznek, nem ávallva, „méltóságukon alul” is cselekedni a hazáért, a szabadságért. Az évek múlásával sem csökken a mű mondanivalójának ereje s általános érvénye, hiszen túl a nemzeti ügy aktualitásán, bármilyen igaz ügyön nem segíteni annak, aki képes lenne rá, s akkor, amikor tehetné, tragikus vétség. A zákinthoszi asszonyban megfogalmazott művészi igazság, erkölcsi posztulátum messze túlsugárzik önnön korán.

Két vonatkozásban mégis rendhagyó s nehezen illeszthető az archetípus a további görög poémák sorába. Az egyikről korábban részletesen szóltunk, s ez a saját korában újszerű, nem kötött verses forma, amelynek ugyan van folytatása a műfaj történetében, de csak egy évszázados szünet után. A másik súlyosabb probléma, s inkább feltételezzük, hogy emiatt nem folytatta a költő a mű további átdolgozását, s eleve lemondott a publikálásról is, túl a személyes vonatkozáson (a főhősnő modelljének kiléte, amely a mondanivaló súlyához mérve ma már érdektelen, másodrangú kérdés).

Nem lehet ugyanis véletlennek tekintenünk „a halálban is felemelő hősiesség” példázatához való vonzódást, amely a Szabad ostromlottak sajátsága, bár a német klasszika idealizmusa felé fordulás s a romantikus kezdemények (olasz nyelvű zsenék, A zákinthoszi asszony kísérteties meseszövése, a Lámbrosz) után a klasszicizmushoz való visszahajlás eleve feltételezte a verses poéma töredékben rekedését, a klasszicista szellemiségnek és a poéma szabadabb atmoszférája kívánalmainak áthidalhatatlanságát. A zákinthoszi asszony ugyanis minden látszat ellenére nem lelkesítő, sőt lehangoló kicsengésű, tragikus mű, ellentétben valamennyi kanonizált nagy görög poémával, amelyben mindig van valami magasztos optimizmus a görög nép sorsát illetően. A zákinthoszi asszony végkicsengése egyértelműen pesszimiztikus.

Nem a kísértethistória idegeket borzoló atmoszférája határozza meg ezt a tónust, különben is a kor divatja ez. Gogol 1833-ban írja a Vijt, s a romantikában bevett téma az efféle történet. Tudjuk, hogy Foscolo Didimo Chierico című műve elég sok vonatkozásban szolgált példával, ^[55] s aligha szükséges a dantei pokolleírást a mű előzményének tekinteni, ^[56] hisz pl. Bergadisz kora reneszánsz „tarlórci” Pokoljárásához sincs különös köze a műnek. A realista leírás pontossága egyébként is ellentételezi a koporsósi szélsőséget. Főképp a főhősnő jellemének következetes azonossága a valóságban és a fantasztikumban biztosít egyensúlyt, valamint igen sok komikus, ironikus, szatirikus elem, amelyeknek csak legjellemzőbb példáira utalunk. Mindenekelőtt a narrátor-szerzetes rosszullétei ezek (I. 12., V. 11., VI. 18., IX. 21.), amelyek a valóság ellenpontjai, a gyarlóság önironikus jegyei. Kimondottan szatirikus a IV. fejezet finom csattanója, a zákinthoszi asszony házasságtörésének hangeffektusokkal való érzékeltetése, különösen azután, hogy alig pár perccel ezelőtt képmutató módon a hűgát nevezte ribancnak. Humorral teli találat a „dadogó kísértet” megszólalása, de a haláltánc közepén felcsapódó, fukarságról tanúskodó (vagy éppen csábos erejű, s a szerzetes „naivságát” ironizáló?) hálóing kurtaságának motívuma. Mi egyértelműen komikusnak tekintjük a volt szeretők, a „kérők” elűzésének jelenetét Anti-Pénélopéjuk holtteste mellől (X. fejezet). Mit sem ér itt a kegyes szentencia, így a szent életű szerzetes feledve első kenetteljes szózatát, másodsorra a hatóság beavatkozásával fenyegeti meg a hívatlan látogatókat, akik máris hanyatt-homlok rohannak el. Álarcot viselnek többségükben, mint Zákinthoszon a karneváli táncosok, s mint a főképp Zákinthosz szigetén elterjedt olasz inspirációjú görög népi komédiák szereplői. ^[57] Igen, valóban nevetségesek. A mű egésze a komikus záróakkord ellenére sem az.

Említettük azt a párhuzamosságot, amelyet Petőfi poémája mutat a görög arche-típussal. A szerkezet párhuzamosságán túl a mondanivaló, a tónus is párhuzamos. Kukorica Jancsi ezen a világon is megmutatja tehetségét, de boldoggá lennie csak a léten túl, Tündérországbán lehet. ^[58] A dölyfös zákinthoszi asszony, a haza ellensége, a képmutató rossz ember megbűnhődik, de szintén csak a fantasztikum világában. A valóságban? Amikor Szolomósz a mű utolsó átdolgozását abbahagyta, már a nagyhatalmak (A zákinthoszi asszony IV. 19.: „a királyok”) „tesznek rendet” odaát, a nemrég még török uralom alatt állott görög földön, s a zákinthoszi arisztokrata asszonyhoz hasonló mentalitásúaké lett a hatalom és a dicsőség. Ottó von Wittelsbach Hellászában a Kolokotrónizsokra és a Makrijániszokra börtön vár, a meszolóngi asszonyok pedig valóban földönfutók maradnak. Az igazság egyelőre – s meddig tart ez az „egyelőre”? – csak a képzeletben győzhet, és ezzel a költő is tisztában van. Ezért is olyan fájdalmas a nemzethez s a világhoz szóló új szintézis világra hozása, s jár az ismert eredménnyel. A keserű valóságot sugalló kész mű élethossziglan, s még további hosszú időre, asztalfiókban marad. Mert ebben a helyzetben valami más, valami buzdítóbb kell. Valami optimista szintézis. Ami élni, kibírni, mégis lelkesíteni segít.

Mint a meszolóngi védők felemelő, noha iszonyú áldozattal járó hősi Exodusa.

4. L'ALTRA COSA

„Én Dioníziosz szerzetes” – ezzel a keresetlen bemutatkozó formulával kezdődik a legviszontagságosabb Szolomosz-mű, s ez a formula nominativusban vagy accusativusban, sőt genitivusban is megismétlődik az I. 26., a IV. 10., a VII. 2., a VII. 20. és a X. 7. soraiban. A költővel azonos utónevű narrátor végig, minden fontos eseménynél jelen van, nem passzív szemlélő, hanem a történet cselekvő részese. Esendő, törekeny ember, aki maga is átél minden fordulatot, akit megráznak ezek az események. És mégis, félreérthetetlenül az igazság oldalán áll, noha az utolsó pillanatig a bűnös nő megigazulásáért imádkozik. Nem csalhatatlan ítélőbíró, de az igaz ügy képviselője. Egy pillanatig sem kétséges, hogy a költő magát írta bele hasonló lelkialkatú névrokonába.

Szolomosz vallásos ember volt, hogyan veszi hát a bátorságot, tehetjük fel újra Tomadákisz kérdését, ^[59] hogy így büntessen meg egy, a többi nőalakjától annyira különböző asszonyt? Többbretű a válasz, s először az utóbbi kérdés vár tisztázásra. Karaviasz freudista alapon túlzó fejtegetéseiből helytállóknak tekintjük azt a megállapítását, miszerint Szolomosz konkrét nőalakjai, akiket dicsőít, a művek megírása idején már mind halottak, ^[60] s hozzátehetjük, hogy eszményi, légies nőalakjai modelljét (vagy modelljeit) pedig sohasem fedte fel. Köze van ennek az anyában való csalódáshoz? Nincs kizárva. De Arany János példája sem, aki saját szerelmeiről szemérmesen sose írt a nagyközönségnek egy sort sem, noha biológiailag és pszichésen egyaránt normális férfi volt. Ha azonban visszautalunk arra, hogy a zákinthoszi nő bűne milyen horderejű – kritikus pillanatban követte el – a Hazával szemben, ez a különös büntetés nem túlzás, és még csak nem is ασέβεια, hiszen mint arra rámutattunk, a Szerzetes-Költő keresztényhez illően még a „haláltánc” után is a bűnös lelkéért könyörgött. Formálisan sokkal nagyobb istenkáromlásnak tűnik, amit Tomadákisz mellőz, hogy a szent életű keresztény Dioníziosz a látomása során nőalakban megjelenő Hazát „Istennőnek” nevezi (V. 11.). A Θεά szó kulcsfontosságú. Nem többet és nem kevesebbet jelent, mint hogy Szolomosz számára a Haza a legszentebb fogalom, amit szóval és tettel a zákinthoszi asszony „ostoba Görögországnak” titulálva fitymál le.

„Zárd a szíved mélyére Görögországot (ama másik ügyet), s érzed majd, hogy megpezdül benned valami nagyszerű dolog, és boldoggá tesz” – írja a költő már a kérikirai években, s ez az életprogramnak is beillő mondat szintén csak 1927-ben kerül kinyomtatásra Kerofílasz kiadásában, addig csak csonkán szerepel Polilász 1859-es Prolegomenájában a zárójelben kitétel (az eredeti olasz nyelvű szövegben: altra cosa) nélkül. Azóta is rejtelmes ennek a „másik ügynek” a jelentése. Xenópulosz a szabadságot, az igazságot értette ezen, Karaviasz most egy eszményi, igazi Görögországot ért rajta, amely még mindig csak célkitűzés a szolomósi mondat leírásának pillanatában. ^[61] Karaviasz értelmezésével egyetértve kérdezzük ezután, miért másik ügy ez? Mert szembenáll – felelhetjük – a torz realitással, a nagyhatalmak játékszerévé vált, a polgári forradalmat és a nemzeti szabadságharcot csak feléből-harmadából megvalósítható valódi Görögországgal.

Amikor A zákinthoszi asszony első sorait papírra veti a költő, már elhallgatott

odaát az ágyúörgés, de nem szűnt meg az a torzsalkodás, amelyet a földbirtokosok és a gazdag hajótulajdonosok, a franciapártiak és az angolpártiak folytattak a majdani hatalomért. Szolomós is igen távol került a Himnusz a Szabadsághoz elragadtatott lelkesedésétől. Erről tanúskodik olasz nyelvű gyászódája, amelyet egyik közvetett mestere, Ugo Foscolo halálára írt 1827-ben. ^[62] „Ellenszegülök a világnak, s már minden dolog ellenem szegül” – szól az elhunyt nevében, de a maga érzelmeit vetíti bele a halott költőtárs világába. ^[63] Illúziók nélkül, de – önnön osztályán túllépve ^[64] a polgári forradalom eredeti célkitűzéséhez hűségesen él és alkot már az arisztokratának született, de tetteiben és műveiben citoyen költő. ^[65]

Avjériszszel egyetértésben A zakinthoszi asszonyt magunk is a szabadságharcra való azonosulás vallomásának tekintjük, ^[66] ámde ennél egy fokkal többnek is: a forradalom forradalmi formájú és forradalmi mondandójú költői üzenetének. Olyan remekműnek, amely sorsában is követi a be nem teljesült 1821 eredeti célkitűzését, lappangva és félredobva, félreértve és új remekműveket inspirálva. Mert a keserű valóságot megmutatva – ettől „szomorodik el” a kerettörténetben a szent életű szerzetes is – száll szembe a zakinthoszi asszonynak, tehát az arisztokráciának és vele „történelmi kompromisszumot” kötő nagypolgárságnak partikuláris, idegen hatalmaktól függő Hellászával. S – ha csak a képzeletben is – igazságot szolgáltat „ama másik ügynek”, az egységes, szabad és a társadalmi igazságosság felé is kaput nyitó Hazának, amelyet Szolomós szívében hordozott mindhalálig: a meszolóngi asszonyok Görögországának.

Az utószó jegyzetei

[1] Szilágyi Domokos (1938–1976) Határok című versében. [\[vissza\]](#)

[2] Δ. ΣΟΛΩΜΟΥ: Τα ευρισκόμενα. Προλεγόμενα. Κέρκυρα, 1859. [\[vissza\]](#)

[3] Σολωμού Ανέκδοτα Έργα. Αθήνα, 1927. [\[vissza\]](#)

[4] Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ: Εκδόσεις και χειρόγραφα του Διονύσιου Σολωμού. Εν Αθήναις, 1935. LXV–LXXI. [\[vissza\]](#)

[5] Δ. ΣΟΛΩΜΟΥ: Η γυναίκα της Ζάκυνθος. Αθήνα, 1944. [\[vissza\]](#)

[6] Διονύσιου Σολωμού: Άπαντα. Επιμέλεια-σημειώσεις Δ. Πολίτη. Β' τόμος. Αθήνα, 1960. 33–75. [\[vissza\]](#)

[7] Διονύσιος Σολωμός. Βασική Βιβλιοθήκη. 15. Επιμέλεια Ν. Β. Τωμαδάκη. Αθήναι, 1954. 172–184. [\[vissza\]](#)

- [8] Η αξία του σολωμικού έργου. Νέα Εστία, 3 (1928), 104–107. [\[vissza\]](#)
- [9] Δοκιμές. Αθήνα, 1962. 249. [\[vissza\]](#)
- [10] Πέντε κορυφαίοι Έλληνες λυρικοί. Αγγλοελληνική Επιθεώρηση. 1 (1945). VII. 20–21. [\[vissza\]](#)
- [11] Γ. ΖΟΡΑΣ: Επτανησιακά μελετήματα. Β. Αθήναι, 1959. 99. [\[vissza\]](#)
- [12] Δ. ΠΟΔΙΤΗΣ: Δ. Σολωμού Η γυναίκα της Ζάκυνθος. 1944. 36. [\[vissza\]](#)
- [13] Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ: Διονύσιος Σολωμός, 1954. ρ' [\[vissza\]](#)
- [14] L. COUTELLE: Formation poétique de Solomos. Athènes, 1977. 379-384. [\[vissza\]](#)
- [15] Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ: i. m. 175. [\[vissza\]](#)
- [16] Ezt tette magáéná pl. Γ. ΚΟΡΔΑΤΟΣ is: Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Αθήνα, 1962. 793. [\[vissza\]](#)
- [17] Λ. ΠΟΔΙΤΗΣ: Δ. Σολωμού Η γυναίκα της Ζάκυνθος. 1944. 19. [\[vissza\]](#)
- [18] Π. ΚΑΡΑΒΙΑΣ: Ο Σολωμός στην ενότητά του. Νέα Εστία. Διονύσιος Σολωμός. Χριστούγεννα 1978. A tonábbiakban: ΝΕ Σολωμός, 1978. 40–42. [\[vissza\]](#)
- [19] Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ: Διονύσιος Σολωμός. Θεσσαλονίκη, 1957. 65. [\[vissza\]](#)
- [20] Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Αθήνα, 1979. 146. [\[vissza\]](#)
- [21] Η ζωή και το έργο του Σολωμού. ΝΕ Σολωμός. 1978. 9. [\[vissza\]](#)
- [22] I. m. 197. [\[vissza\]](#)

- [23] Ένα προδρομικό έργο της αφηγηματικής πεζογραφίας. Διαβάζω. 4–5 (1977), 66–72. [\[vissza\]](#)
- [24] Ο Μακρυγιάννης ένας προκλαστικός. Ανθολογία Σύγχρονης Κριτικής. Αθήνα, 1959. 181. [\[vissza\]](#)
- [25] Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ: Διονύσιος Σολωμός. 1954. ρ'–ρβ'. [\[vissza\]](#)
- [26] Διονύσιος Σολωμός. Εν Αθήναις, 1957. 160. [\[vissza\]](#)
- [27] Πρώιμη λογοτεχνική άνοιξη. Της Ρωμοσύνης. Αθήνα, 1976. 105. [\[vissza\]](#)
- [28] Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. 1979. 146. [\[vissza\]](#)
- [29] ΝΕ Σολωμός 1978. 28–29. [\[vissza\]](#)
- [30] Υο. 11. [\[vissza\]](#)
- [31] Υο. 27-28. [\[vissza\]](#)
- [32] Szolomosz. Debreceni Szemle, 1935. 5. – Ο Σολωμός. Αθήνα – Αλεξάνδρεια. 1935. 8. [\[vissza\]](#)
- [33] Τα πρόσωπα και τα κείμενα. 6. τόμος. Αθήναι. 1956. 75–78. [\[vissza\]](#)
- [34] Έλληνες λογοτέχνες. Αθήνα. 1966. 34. [\[vissza\]](#)
- [35] Ο Σολωμός και η αναγωγή στο ουράνιο. Αθήνα. 1948. 235. [\[vissza\]](#)
- [36] Ι. m. 164. [\[vissza\]](#)
- [37] Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Αθήνα. 1948. 235. [\[vissza\]](#)
- [38] Διονύσιος Σολωμός. 66. [\[vissza\]](#)

[39] I. m. 156. [\[vissza\]](#)

[40] Διονύσιος Σολωμός. 1954. ραλ [\[vissza\]](#)

[41] Το νόημα της Ελευθερίας στο έργο του Σολωμού. ΝΕ Σολωμός 1978. 53. [\[vissza\]](#)

[42] I. m. 364. [\[vissza\]](#)

[43] Διονύσιος Σολωμός. 66. [\[vissza\]](#)

[44] Το παραγμένο βάθος. Η γυναίκα της Ζάκυνθος και η νέα ποιήση μας. ΝΕ Σολωμός 1978. 123. [\[vissza\]](#)

[45] Το Άξιον Εστί του Ελύτη. 2. έκδοση. Αθήνα, 1976. 111. [\[vissza\]](#)

[46] Σολωμικοί απόηχοι στο Άξιον Εστί του Οδυσσέα Ελύτη. Αευκωσία, 1974. 19–23. [\[vissza\]](#)

[47] Μ. ΣΙΓΟΥΡΟΣ: I. m. 37. [\[vissza\]](#)

[48] Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ: Φιλολογικά. Εν Αθήναις, 1935. 13. [\[vissza\]](#)

[49] Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ: Διονύσιος Σολωμός. 1954. 4ςλ L. COUTELLE: i. m. 390-391. [\[vissza\]](#)

[50] I. m. 42-46. [\[vissza\]](#)

[51] „Kazandzákisz regényírói művészete” című monográfiánkban térképeztük fel ennek a művészi eszköznek hasznosítását. Akadémiai Kiadó, 1984. [\[vissza\]](#)

[52] Α πονηρός szót a köznyelv másik fő jelentésében (ravasz) is használja, ez a szolomószí mű azonban nem. [\[vissza\]](#)

[53] Μία ταλαντεύουσα ποιητική σύνθεση του Διονύσιου Σολωμού. Το αυτογράφο τετράδιο Ζάκυνθου αρ. 11. Θεσσαλονίκη, 1978. 145–146. [\[vissza\]](#)

- [54] Emlékeztetnünk kell arra, hogy pl. Kazandzákisz is csak parergáknak tartotta regényeit Odüsszeia-eposza mellett. [\[vissza\]](#)
- [55] Μ. ΣΙΓΟΥΡΟΣ: i. m. 152. [\[vissza\]](#)
- [56] Μ. ΛΥΓΕΡΗΣ: Ο Σολωμός. Κριτικά. Αισθητικά. Ιδεολογικά. ΠΛΕ. 1959. 12. [\[vissza\]](#)
- [57] Δ. ΡΩΜΑΣ: Το εφτανησιακό θέατρο. Νέα Εστία. Εφτάνησα. Χριστούγεννα 1964. 110–116. [\[vissza\]](#)
- [58] TRENCSENYI–WALDAPFEL IMRE: A János vitéz. In: Humanizmus és nemzeti irodalom. Budapest, 1966. 225–230. [\[vissza\]](#)
- [59] Ld. 25. sz. jegyzetünket. [\[vissza\]](#)
- [60] ΝΕ Σολωμός 1978. 43. [\[vissza\]](#)
- [61] Uo. 35. [\[vissza\]](#)
- [62] Κ. ΠΟΡΦΥΡΗΣ: Το εγκώμιο του Σολωμού στον Ούγο Φοσκόλο. Ανθολογία Σύγχρονης Κριτικής. Αθήνα, 1959. 587. [\[vissza\]](#)
- [63] Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ: ΝΕ Σολωμός 1978. 19. [\[vissza\]](#)
- [64] 1842. március 25-én írja barátjának és költőtársának, Georgiosz Tercétisznek: „Ma 21 éve, hogy Görögország eltépte láncait. Az Angyali Üdvözlet eme ünnepe az öröm napja s egyben a könnyek napja. Örvendeztünk a jövődőknek, ámde siratjuk jelenlegi behódoltságunkat. Mit mondjak a jelenről? Olyan általános a romlás s olyan mély gyökerű, hogy elhűl tőle az ember. Ha majd sikerült végleges csapást mérni ennek a helyzetnek az okaira, akkor jön el az erkölcsi újjászületés.” [\[vissza\]](#)
- [65] Μ. ΛΥΓΕΡΗΣ: Ο Σολωμός, 11–14., Τ. ΑΔΑΜΟΣ: Η λογοτεχνική κληρονομιά μας. Β. Ποιητές. Αθήνα, 1980. 23–25. [\[vissza\]](#)
- [66] Ο Σολωμός. 12. [\[vissza\]](#)

Készült 500 példányban

**Ez a
110
példány**

**ISBN 936 400 520 9
ISSN 0866 – 4420**

Felelős kiadó: Caruha Vangelió

Felelős szerkesztő: Tabák András

**910409 Tótfalusi Tannyomda, Budapest
Felelős vezető: Béres György mb. igazgató**

Terjeszti: a TÉKA Könyvértékesítő Vállalat
